

ANTIČKE FIGURE I TROPI I SUVREMENA LINGVISTIKA (II)

IV SUVREMENI POGLEDI

Premda se nesumnjivo i na prvi pogled vidljivo nadovezuju na antičku tradiciju, suvremeni se pristupi figurama i tropima u nekim crtama bitno razlikuju od Kvintilijanovih teorija i od stavova drugih drevnih autora. Nezadovoljni onim što im se kod antičkih pisaca činilo nesustavnim i konfuznim, današnji su teoretičari najvećim dijelom najprije odustali od funkcionalne, pragmalingvističke dimenzije razmatranja stilskih ukrasa: već smo kod Lausberga, koji se zacijelo trudi da zadrži kvintilijanovske okvire, mogli vidjeti kako osnovu njegove klasifikacije (a klasifikacija uvijek, eksplicitno ili implicitno, mora proizlaziti iz osnovnog pristupa figurama i tropima) sačinjavaju dvije osi proizašle iz formulacije jezičnog sistema i njegove „defunkcionalizacije“. Na jednoj se osi razdvajaju riječi (zamišljene zapravo kao jednostavni jezični znakovi) od kompleksnih znakova (sintagmi i rečenica): tu se povlači granica između tropa i figura; na drugoj se osi razlikuje plan izraza od plana sadržaja, i ona zasijeca samo u kompleksne znakove: tako se diferenciraju figure iskaza od figura mišljenja (a status tropa mišljenja ostaje uvelike nedefiniran). Budući da formalizacija, u smislu dokidanja pragmatičkog aspekta, u teorijama figura i tropa svakako umnogome prethodi suvremenim lingvističkim formalizacijama, i onima iz 19. stoljeća i — još više — strukturalističkim iz 20. stoljeća, bilo bi svakako zanimljivo pronaći onaj trenutak u bogatoj kasnoantičkoj i srednjovjekovnoj tradiciji u kojem je taj proces započeo.

5

Da bismo ukratko sagledali neke od općenitih osobina suvremenih gledanja na figure i trope, za početak ćemo odabrati sintetička djela priručničkog karaktera, koja se stilskim ukrasima bave zapravo samo marginalno, jer je u takvim radovima — vjerujem — sabrano novovjeko iskustvo i izloženo na najracionalniji način, bez detalja i teorijskih finesa koje nam u ovom času nisu ni potrebne.

Tako Pierre Guiraud⁷⁴, koji je sigurno predstavnik onoga što bismo mogli smatrati „tradicionalnim suvremenim“ stajalištem, figure smješta isključivo u kontekst drev-

⁷⁴ Cf. Guiraud 1964, str. 16–17.

ne retorike i citira, bez navođenja izvora, vjerojatno racionalističku definiciju prema kojoj su figure

'življi način govorenja nego što je obični govor, a kojem je cilj da ideju učini pristupačnom posredstvom neke slike, negog upoređenja, ili da još više pobudi pažnju svojom tačnošću ili svojom originalnošću.'

U definiciji, osim u njezinu prvom dijelu, naslućujemo ostatke funkcionalnog kriterija, no oni sasvim nestaju u principima klasifikacije, za koju Guiraud, uostalom, čini se, vjeruje da potječe od grčkih i latinskih autora. On, naime, razlikuje *figure dikcije*, koje se odnose na izgovor (proteza, sinkopa, apokopa, metateza itd.), *figure konstrukcije*, koje se odnose na sintaksu (elipsa, zeugma, silepsa itd.), *figure riječi* ili *trope*, koji su izmjena značenja (metafora, sinegdoha, metonimija itd.), i, napokon, *figure misli*, koje su – kako Guiraud kaže – namijenjene obliku samih ideja (hiperbola, litota, antiteza itd.). Usprkos drugačijoj terminologiji, nije teško raspoznati u osnovi ove guiraudovske podjele četveročlano razlikovanje temeljnih nivoa formalne lingvističke analize: fonološko-fonetski nivo (*figure dikcije*), morfološki nivo (*tropi*), sintaktički nivo (*figure konstrukcije*) i semantički nivo (*figure misli*), s tim da se i na razini riječi promatra plan jezičnog sadržaja.

6

Još je indikativniji u tom smislu stav Milivoja Solara⁷⁵ koji mnogo preciznije definira ove četiri vrste figura, svrstavajući ih „prirodnim“ redom od fonologije do semantike, i koji logičnije distribuira pojedine stilske ukrase u kategorije. Tako su za nj glavne *figure dikcije* asonanca, aliteracija, onomatopeja, anafora, epifora, simploka, anadiploza; *figure riječi* ili *tropi*: metafora, metonimija, personifikacija, sinegdoha, eufemizam, epitet, alegorija, simbol; *figure konstrukcije*: inverzija, retoričko pitanje, elipsa, asindet, polisindet; *figure misli*: poredba, antiteza, hiperbola, litota, gradacija, ironija, paradoks, oksimoron. Figure misli određene su otprilike kao *tropi* koji ne zahvaćaju značenje samo jedne riječi nego većih konstrukcija.⁷⁶

I sam smatrajući da su figure karakteristične u prvom redu za „staru retoriku i poetiku“, Solar upravo na njihovu primjeru pokazuje koja je razlika između drevne teorije govornišva i suvremene stilistike:

*Pri tome valja uvijek imati na umu da su figure retorike shvaćene kao takva sredstva književnog izražavanja koja su dobra sama o sebi i kojih upotreba sama sobom donosi umjetničku vrijednost, dok moderna stilistika, kada upotrebljava nazive pojedinih figura i utvrđuje postojanje tradicionalnih figura u nekom književnom djelu, vodi računa o funkciji pojedinih figura unutar svakog pojedinog književnog djela.*⁷⁷

⁷⁵ Cf. Solar 1977, str. 59 sqq.

⁷⁶ Cf. Solar 1977, str. 72.

⁷⁷ Solar 1977, str. 60.

Ne treba posebno dokazivati da se Solarova tvrdnja ne može primijeniti na Kvintilijanovu, pa ni na veći dio antičke retorike, što vjerojatno znači da „stara retorika“ ovdje nije smještena u grčko ili rimsko razdoblje nego zacijelo u 18. ili početak 19. stoljeća. Treba također naglasiti da upotrijebljen pojam *funkcije* u ovom kontekstu ne označava pragmalingvističku dimenziju upotrebe figura, već se prije odnosi na relaciju u koju figura ulazi s drugim jezičnim elementima i jedinicama u tekstu. To dokazuje i Solarova definicija figura, uostalom vrlo slična hipotezi od koje je pošao ovaj rad u Uvodu, koja je sasvim lišena bilo kakva pozivanja na ikoji element akta iskazivanja osim samog jezika i govora:

*... pojedine figure su utvrđeni načini izražavanja, takvi načini izražavanja koji se mogu izdvojiti i posebno označiti zahvaljujući svom odstupanju od uobičajenog načina govora.*⁷⁸

Ne ulazeći ovdje u to koliko je takva definicija u skladu s postavkom prema kojoj „moderna stilistika ... vodi računa o funkciji pojedinih figura unutar ... književnog djela“, treba uočiti kako je ona izričito formalizirana, jer pretpostavlja da se figura može prepoznati na osnovi vlastitih ili sebi inherentnih strukturalnih karakteristika.

Neki drugi istraživači, nasuprot tome, ipak, makar implicitno, smatraju da se ne smije zanemariti efekt što ga stilski ukrasi izazivaju kod primalaca jezičnih poruka. Tako Ivo Škarić⁷⁹, jedan od sasvim rijetkih naših teoretičara koji vjeruju da retorička vještina općenito i stilski ukrasi posebno imaju još uvijek i danas praktičnu vrijednost, i u određenju figura i u njihovoj klasifikaciji pokušava nadići formalizam strukturalističkog pristupa:

*Retoričke (i/ili poetske) figure izraz su kojim se nešto kaže na neobičan ili nedoslovan način. Ali za divno čudo izraz figurama ne stvara nesporazume, nego sporazumijeva ljude brže i potpunije, i najčudesnije – neposrednije... Zato retoričke figure nisu svaki slikovit, simboličan i neobičan izraz, nego među njima samo onaj koji neposrednije dodiruje ljudski duh.*⁸⁰

Ako odmaknemo prozirni veo metaforičnosti (da ostanemo u okvirima figurativnog iskazal), postaje očito da Škarić želi naglasiti djelovanje figura i tropa na primaoca poruke, djelovanje koje se razaznaje kao poboljšanje komunikacije, kao efikasnije sporazumijevanje govornika i slušaoca.

⁷⁸ Solar 1977, str. 61.

⁷⁹ Škarić 1982. U poglavlju *Retoričke figure*, str. 128–170, najvećim u cijeloj knjizi, Škarić opisuje 134 stilska ukrasa – to je zacijelo najopsežniji suvremeni popis figura i tropa kod nas. Nisam sasvim siguran da se sve navedene pojave doista mogu smatrati figurama (npr. najava teme, smještaj teme, tvrdnja i mnoge druge), premda svakako pripadaju retoričkim postupcima. Uz to, neke su pojedinačne definicije (pa i upotrijebljeni termini) teško prihvatljive, no kako cilj ovog rada nije kritička analiza detalja Škarićevih stajališta, govoreći o cjelini njegove teorije, u prikazu klasifikacije uzimat ću samo one primjere koji se nesumnjivo mogu ubrojiti u figure ili trope.

⁸⁰ Škarić 1982, str. 128.

Dijeleći figure, Škarić razlikuje šest njihovih vrsta. Prva od njih obuhvaća *logičke figure*, a to su:

... *neuobičajene konstrukcije koje pomažu misli da se što točnije oblikuje, da se što jasnije izrazi te da na slušača što uvjerljivije djeluje.*⁸¹

Ovamo, između ostalog, pripadaju definicija, entimen i dilema. *Tropi* su „izraz nedoslovnog, prenesenog značenja”,⁸² dakle metafora, personifikacija, poredba, metonimija, sinegdoha, alegorija, enigma, simbol, perifraza, sinatrezam, antonomazija, onomatopeja (?) itd.

Figure misli su rečenice nedoslovna značenja, dakle tropi više razine, ali „okolni i popratni znakovi uvijek jasno upućuju kako tu rečenicu treba shvatiti”⁸³, i u njih se ubrajaju, na primjer, retoričko pitanje, apostrof, sermocinacija, ironija, parafraza, hiperbola, emfaza, litota, metalepsa, hipalaga, epifonem, hipotipoza, oksimoron itd. *Figure riječi* definirane su planom izraza:

*Svaki put kad je neka riječ izabrana prvenstveno zbog njezine oblične veze s nekom drugom riječi, a ne zbog značenja, i kad taj oblik daje veću vrijednost izrazu, stvara se figura riječi.*⁸⁴

8

To su: anafora, epifora, simploka, anadiploza, poliptoton, ali i pleonazam, brahilogija, asonanca, aliteracija. Neobične kombinacije riječi ili rečenica, odnosno odstupanja od normalnog poretka daju *sintaktičke figure* (hiperbaton, asindet, polisindet, paralelizam, elipsa, zeugma). I napokon *morfološke, tvorbene i leksičke figure* (npr. figure padeža i druge koje odgovaraju Kvintilijanovim heteroezi i eksalagii, te arhaizmi, neologizmi, purizmi itd.) predstavljaju „dopušteno a neuobičajeno korištenje jezika”.⁸⁵

Ako zanemarimo one primjere koje je nemoguće bez velikih problema podvesti pod opću definiciju pojedinog tipa figura, mogli bismo reći da su Škarićeve figure riječi zapravo — u grubnim crtama — „tradicionalne” figure dikcije, da su morfološke, tvorbene i leksičke figure — figure riječi na planu izraza, da su sintaktičke figure — figure konstrukcije, da su tropi figure zasnovane na planu sadržaja riječi i sintagmi, a figure misli — semantičke figure na razini rečenice. Najzanimljivije su u ovoj podjeli logičke figure, jer su one — čini se — ekvivalent Kvintilijanovim figurama *sententiae*, budući da se promjena u njima ne događa unutar jezičnih znakova već „prije” njih, u mislima koje treba izreći, tamo gdje se, dakle, nalazi stoički *λεκτόν*.

⁸¹ Škarić 1982, str. 130.

⁸² Škarić 1982, str. 139.

⁸³ Škarić 1982, str. 145.

⁸⁴ Škarić 1982, str. 159.

⁸⁵ Škarić 1982, str. 167.

Drugim riječima, Škarić se, u naporu da pojmu figure vrati praktičku upotrebljivost (i u jezičnom i u metajezičnom smislu) i da prevlada granice strukturalistički pojmljenog apstraktnog jezičnog sistema, u velikoj mjeri – vjerojatno ne namjerno⁸⁶ – približava Kvintilijanovoj i definiciji i klasifikaciji figura i tropa: kao i rimski teoretičar, i on – možda upravo zbog toga – primjenjuje ne sasvim konsekventno odabrane kriterije za podjelu.

Drugačijim je putem krenuo francuski teoretičar književnosti Tzvetan Todorov⁸⁷, no i za nj je karakteristično da se ne slaže sa suvremenim potcjenjivanjem figura i tropa, jer smatra da je figurativan iskaz u pravom smislu te riječi bitan konstitutivni element literarnog iskaza uopće, koji je u žarištu njegovog interesa. Pošto je, sa stajališta suvremene lingvistike, zamjerajući joj njezino nepoznavanje vlastite historije (ili „prethistorije“), revalorizirao ukratko dostignuća klasične francuske retorike 18. i početka 19. stoljeća⁸⁸ i pošto je odredio polove na kojima se u toj retoričkoj teoriji razdvaja „ukrašen“ od običnog govora⁸⁹, Todorov navodi kriterije koji su po njegovu mišljenju relevantni za definiranje figura i tropa:

*Nous avons indiqué... deux critères qui nous permettent d'identifier les figures. Le premier était celui de la descriptibilité: une expression devient figure à partir du moment où nous savons comment la décrire.*⁹⁰

Ovdje treba reći da se pod terminom *descriptibilité* podrazumijeva zapravo „mogućnost specifičnog opisa“, za razliku od „normalne“ upotrebe jezika koja je do te mjere neutralna i transparentna da se ne može posebno opisati.⁹¹

9

Drugi je kriterij primjenljiv samo na neke od figura (dok se prvi aplicira na sve):

*Nous avons vu d'autre part qu'un grand nombre de figures se laissent décrire comme une déviation à une certaine règle du langage, explicite ou implicite.*⁹²

⁸⁶ Iako treba voditi računa o tome da Škarić poznaje Kvintilijanovo djelo i više se puta na nj poziva.

⁸⁷ Todorov 1967. Knjiga sadržava *Appendice: Tropes et Figures*, str. 91–118.

⁸⁸ Zanimljivo je da Todorov pri tome ne uviđa usku vezu koja postoji između antičke i klasične francuske retorike. Tako on spominje kao jednu od lingvistički relevantnih osobitosti Du Marsaisova učenja to što se on bavi poslovicama i enigmama (str. 93), ne znajući da su to za antičke teoretičare sasvim uobičajene figure.

⁸⁹ Cf. Todorov 1967, 99–105.

⁹⁰ Todorov 1967, str. 107: Naznačili smo ... dva kriterija s pomoću kojih se mogu identificirati figure. Prvi je od njih mogućnost opisa: neki izraz postaje figurom u onom času kad znamo na koji ćemo ga način opisati.

⁹¹ Ovakav je pristup Todorova direktno inspiriran Barthesovim učenjem o „bijelom pisanju“ ili „nultom stupnju pisanja“ koje je (dosegnuto jedino *in potentia*) stilski potpuno neutralno.

⁹² Todorov 1967, *ibidem*: Vidjeli smo, s druge strane, da se velik broj figura može opisati kao odstupanje od nekog – eksplicitnog ili implicitnog – jezičnog pravila.

Na osnovi ovih kriterija sve se figure mogu podijeliti na dvije velike grupe: na one kod kojih je prekršeno neko pravilo inherentno određenom jezičnom sistemu (Todorov te figure naziva *anomalijama*) i na one gdje takvo pravilo nije povrijeđeno (to su *figure u užem smislu* te riječi). U svakoj od ovih dviju grupa razlikuju se četiri podgrupe⁹³, već prema tome na kojoj je razini jezičnog sistema pravilo koje se krši (kod anomalija), odnosno na kojoj se razini izraz suprotstavlja neopisivom neutralnom iskazu (kod figura u užem smislu). Tako dobivamo *anomalije u odnosu izraza i sadržaja* (aliteracija, asonanca, paronomazija), *sintaktičke anomalije* (elipsa, apoiopeza, zeugma, silepsa), *semantičke anomalije* (metafora, metonimija, sinegdoha, personifikacija, alegorija, pleonazam, entimem, paradoks itd.) i *anomalije u odnosu znaka i označenog fenomena* (ironija, litota, hiperbola, enalaga, antonomazija, perifriza itd.),⁹⁴ zatim *figure odnosa izraza i sadržaja* (poliptoton, figura etymologica), *sintaktičke figure* (apostrofa, dijalogizam, eksklamacija itd.), *semantičke figure* (gradacija, epanortoza, antiteza itd.), te *figure odnosa znaka i označenog fenomena* (hipotipoza, etopeja).

Todorov, dakle, upotrebljava naizgled formalne kriterije i za definiciju i za klasifikaciju figura i tropa, ali — ma koliko to paradoksalno zvučalo — ti se kriteriji sasvim očito odupiru stvarnoj formalizaciji, jer s jedne strane počivaju na nepotpuno odredivom antagonizmu između neutralnog i „neneutralnog“ jezika, a s druge se strane oslanjaju na djelomično intuitivna pravila sistema (osobito kada je riječ o semantičkim anomalijama i anomalijama u odnosu znaka i označenog fenomena). To u krajnjoj konsekvenciji znači da su kriteriji ipak funkcionalni jer ovisе o aktu iskazivanja i u njemu se i formuliraju i realiziraju. Na taj se način mogu povezati i „figuratívni jezik“ i „jezik književnosti“, koji je uvijek jezik književnog iskaza, dakle jezik u govoru:

*... le langage figuré s'oppose au langage transparent pour imposer la présence des mots; le langage littéraire s'oppose au langage commun pour imposer la présence des choses. L'existence d'un adversaire commun explique leur affinité et, en même temps, la possibilité qu'ils ont de se passer l'un de l'autre.*⁹⁵

Prema tome, kad bismo, na osnovi jednog doista nereprezentativnog ali — vjerujem — indikativnog uzorka željeli rezimirati suvremene poglede na figure i trope⁹⁶, mogli bismo ih možda ovako sažeti:

⁹³ Od njih se neke mogu i dalje dijeliti, ali nas to u ovom slučaju ne mora zanimati. Za detalje cf. Todorov 1967, str. 108 sqq.

⁹⁴ Treba reći da je Todorovu ponekad vrlo teško formulirati koje je to pravilo jezičnog sistema u nekim anomalijama prekršeno.

⁹⁵ Todorov 1967, str. 117: Figuratívni se jezik suprotstavlja transparentnom jeziku da bi nametnuo prezentnost riječi; jezik se literature suprotstavlja općem jeziku da bi nametnuo prezentnost stvari. To što imaju zajedničkog neprijatelja objašnjava njihovu bliskost i, istovremeno, mogućnost da opstojе jedan bez drugoga.

⁹⁶ Ovdje, dakako, nisam vodio računa o stajalištima koja sasvim negiraju potrebu razmatranja stilskih ukrasa u moderno koncipiranim teorijama: cf. npr. Škreb 1976, *passim*.

1. U osnovnim strujanjima suvremene lingvistike ali i teorije književnosti figure i tropi smatraju se izrazito marginalnim fenomenom koji zapravo ima svoj smisao jedino u kontekstu antičke ili bar „stare“, predmoderne stilistike.

2. Stilski se ukrasi, u skladu s temeljnom suvremenom strukturalističkom i formalnom orijentacijom, prvenstveno definiraju na osnovi vlastitih strukturalnih karakteristika koje ih izdvajaju od „uobičajene“ upotrebe jezika u govoru, a klasificiraju se prema tome na kojoj se jezičnoj razini strukturalne promjene događaju: tako se dijele na fonološke, morfološke, sintaktičke i semantičke figure.

3. Oni autori koji teže za tim da nadiđu ograničenja strukturalističkog pristupa na ovaj se ili onaj način približavaju antičkim postavkama, ali veza između drevnih i suvremenih teorija jezika najčešće ostaje skrivena i neuočena.

V DA LI JE MOGUĆA SINTEZA?

Bilo bi svakako nerazumno ignorirati skepsu što je suvremena lingvistika pokazuje prema problemu i temi figura i tropa. Ako i zanemarimo sve „vanjske“ uzroke takva stajališta, koje sam naznačio u uvodnom dijelu, još uvijek bi se moglo postaviti pitanje: da li poznavanje teorije figura i tropa bilo na koji način pridonosi boljem opisu jezika i govora ili bar upotrebe jezika u književnosti? I suvremena lingvistika i suvremena teorija književnosti u principu na to pitanje odgovaraju negativno, i takav se odgovor čini opravdanim u okvirima njihovih vlastitih teorijskih postavki. Naime, teorija književnosti lako dokazuje da stilski ukrasi nisu, kao što se to u 18. stoljeću moglo smatrati, *differentia specifica* jezika u literaturi, a lingvistika, okrenuta prema opisu jezičnog sistema, ne vidi pravog razloga da se bavi nedovoljno sustavnim i ponekad teško prepoznatljivim fenomenima koji su i tako više vezani uz govor nego uz jezik; osim toga, jedan dio tih pojava ona sasvim uspješno opisuje bez ikakva pozivanja na pojam stila, stilskog ukrasa ili odnosa što se uspostavlja između govornika i slušaoca u aktu iskazivanja. No lingvistika danas prestaje biti jedino saussureovskom lingvistikom jezika i sve više — čini mi se — teži tome da preraste u neku vrstu lingvistike jezične djelatnosti, pa ponovo jača interes za fenomene u kojima se jezik i govor, plan izraza i plan sadržaja, jezična djelatnost i izvanjezični univerzum i, napokon, govornik i slušalac nalaze u međusobnoj interakciji — a figure i tropi zacijelo pripadaju takvim fenomenima. Osim toga, kako to Todorov ispravno primjećuje⁹⁷, stilski ukrasi predstavljaju „nešto“ u jeziku i govoru, i lingvistika se ne može zadovoljiti time da ih jednostavno ignorira, odbacujući istovremeno i dvije tisuće godina staru tradiciju njihova izučavanja, tradiciju iz koje je, uostalom, i sama bar djelomično proizašla; ako drevne teorije figura i tropa doista ne vrijede (*quod est demonstrandum!*), treba pronaći nove i moćnije ili formulirati izvanredno snažne argumente koji će zaista sasvim dokinuti potrebu ispi-

⁹⁷ Cf. Todorov 1967, str. 92.

tivanja ovih stilskih „ukrasa“. Suvremena se skeptičnost zasniva, vjerujem, više na odbacivanju starog nego na građenju novog.

Isto tako, ne bi bilo pametno ne obazirati se na one ne odviše brojne i prilično shematizirane tvrdnje o figurama i tropima koje nam moderna znanost nudi. Najprije, nesumnjivo je da se velik broj stilskih „ukrasa“ može prepoznati na osnovi vlastitih strukturalnih osobitosti, bilo na planu izraza bilo na planu sadržaja ili na obama planovima (ali svakako postoje i figure koje se razaznaju tek iz konteksta, jezičnog ili izvanjezičnog, i nemaju strukturalnih distinktivnih obilježja). Zatim, „figure s prepoznatljivom strukturom“ svakako treba razvrstavati prema nivoima na kojima se uočava specifičnost njihove strukturiranosti, i ti su nivoi identični — kako nas suvremena teorija uči — razinama jezičnih jedinica i planovima jezičnog znaka, ali mislim da ih je potrebno uvesti više od četiriju „klasičnih“ — fonološkog, morfološkog, sintaktičkog i semantičkog. I napokon, od moderne, posebno strukturalističke lingvistike potrebno je prihvatiti što je više moguće strogu formalizaciju modela deskripcije, što ne znači, dakako, i preuzimanje formalizma u pristupu: miješanje ovih dviju razina, metodološke i onotološko-gnoseološke, unijelo je najviše ograničenja u strukturalistički orijentiranu nauku o jeziku.

12

S druge strane, bilo bi pogrešno ne voditi računa o dostignućima antičke retorike, koja se dijelom ukazuju kao potpuno suprotna postavkama suvremene lingvistike. Figure i tropi doista pripadaju govoru (i u smislu antičkog pojma *oratio* i u smislu de Saussureove *parole*) i raspoznaju se u relaciji jezika i govora (to je „efekt djelovanja figure“), te u relaciji jezične djelatnosti i izvanjezičnog univerzuma (to je „odstupanje od uobičajenog načina mišljenja“, dakle sagledavanja svijeta s pomoću jezika i govora). Jedino za lingvistiku relevantno mjesto u kojem se sabiru svi ovi elementi akt je iskazivanja⁹⁸. Zbog toga i definicija i klasifikacija figura i tropa, kao što smo vidjeli na Kvintilijanovu primjeru, ne ostaje u granicama jezičnog sistema, nego obuhvaća, makar djelomično, i izvanjezične fenomene — u najmanju ruku govornika i slušaoca i jezičnim znakovima označeni dio univerzuma. Da li je, dakle, moguće sačiniti sintezu koja bi na neki racionalan način objedinila dva ovako raznorodna pogleda na figure i trope i koja bi, u krajnjoj konsekvenciji, pridonijela ne samo njihovu boljem poimanju nego i građenju efikasnijeg lingvističkog modela?

Budući da nemam pretenzija da dajem cjelovit i iscrpan odgovor na to pitanje, zadržat ću se samo na shematskom zacrtavanju okvira unutar kojeg bi se taj odgovor morao nalaziti. Ako bismo najprije htjeli sve navedene elemente okupiti u jednoj provizornoj definiciji figura i tropa, mogli bismo reći da su to svi postupci u kojima

⁹⁸ Osnovne obavijesti o teoriji iskazivanja, kako je formuliraju Duboisovi sljedbenici među francuskim lingvistima, čiji je termin *énonciation* ovdje upotrijebljenom pojmu *akt iskazivanja* najbliži, mogu se pronaći u Škiljan 1978, str. 68 sqq. Razmatranja pozitivnih i negativnih strana te teorije i njoj sličnih stajališta, kao i uspostavljanje direktne (ali uglavnom neučene) veze između nekih postavki suvremene pragmalingvističke i antičkih teorija jezika, uvelike nadilazi granice ovog rada.

govornik odstupa od uobičajenog načina iskazivanja, a koji se manifestiraju u specifičnoj upotrebi jezičnih znakova (što se odražava ili u njihovoj strukturi ili u njihovom odnosu prema fenomenima što ih označavaju), te tako pridonose poboljšanju komunikacije djelujući na slušaoca i njegovo dotadašnje iskustvo spoznaje svijeta. Na taj način obuhvaćena je i aktivna uloga govornika — pošiljaoca poruke, i relacija između normiranog i općenito prihvaćenog jezičnog sistema i inovacija u govornoj realizaciji⁹⁹, i razlika između strukturalno prepoznatljivih i neprepoznatljivih stilskih „ukrasa“, i nužnost djelovanja na slušaoca, i komunikacijski efekt kao kriterij razdvajanja figura i tropa od solecizama i barbarizama.¹⁰⁰ Ma koliko ova definicija bila i preopširna i nepotpuna, ona nam ipak, vjerujem, pruža mogućnost odabira kriterija za klasifikaciju figura i tropa.

Kako Todorov duhovito primjećuje¹⁰¹, svatko tko se počne baviti retorikom osjeća obavezu da ponudi i novu klasifikaciju figura i tropa. To je vjerojatno točno (sličnu je tvrdnju, uostalom, svojevremeno iznio i Kvintilijan¹⁰²), ali opravdanje takva postupka vjerojatno se s jedne strane može naći u težnji autora da isprave greške koje im se u prethodnim razmatranjima čine očitim (uglavnom zato što su promijenili teorijsku optiku), a s druge strane u raznovrsnosti samih stilskih „ukrasa“ i različitim mogućnostima njihova diferenciranja. Prema tome, svaki pokušaj klasifikacije ujedno je i pokušaj opravdanja vlastita poimanja figura i tropa i očit dokaz njihova bar djelomičnog izmicanja primijenjenim kriterijima razdiobe. Vjerujem da će i predložni model klasifikacije biti upravo takav, ali se istovremeno nadam da on otvara neke prostore za plodonosan susret suvremene lingvistike s antičkom retorikom.

13

Jedan dio figura i tropa, dakle, može se razaznati po specifičnostima svoje strukture, po odstupanjima koja se u njoj javljaju u odnosu prema svakodnevnoj, „normalnoj“ upotrebi jezika u govoru. Na planu izraza jezičnih znakova te se specifičnosti manifestiraju ili na fonološkoj ili na morfološkoj ili na sintaktičkoj razini. I na planu sadržaja one obuhvaćaju ili jednostavne jezične znakove (morfeme strogo govoreći, a u praksi i riječi) ili kompleksne znakove (sintagme i rečenice)¹⁰³. Za sve fi-

⁹⁹ Treba ipak reći da figure i tropi nisu uvijek govorne inovacije (npr. *epitheta ornantia* ili stalne metafore), i ovo je svakako najslabiji dio definicije: može se zamisliti da komunikacijski efekt u nekim slučajevima kompenzira nedostatak inovativnosti.

¹⁰⁰ Ovdje komunikacijski efekt i pozivanje na prethodno iskustvo (koje pomaže — kao što ćemo vidjeti — u određivanju „nestrukturnih“ figura) zapravo zamjenjuju psihagogički učinak i izazivanje ugone ili neugode, o kojima govori antička retorika. Psihološki ogranak pragmalingvistike, a možda i psiholingvistika, vjerojatno bi mnogo naučili od antičkih teoretičara; no to je ponovo tema za jedan drugi, zacijelo opširniji rad, koji bi morao mnogo dublje zaći u filozofske grčke teorije jezika.

¹⁰¹ Cf. Todorov 1967, str. 107.

¹⁰² Cf. npr. Quintilianus 1959, 9, 3, 99.

¹⁰³ Moglo bi se zamisliti da se neke figure objašnjavaju kao promjene pojedinih konstitutivnih elemenata plana sadržaja jednostavnog znaka, dakle kao promjene semova (ili figura sadržaja u hjelmslevovskoj terminologiji), te bi ta razina korespondirala s fonološkom razinom na planu izraza — jedan bi se dio klasičnih tropa svakako mogao tako dobro opisati. No

gure i trope kod kojih se promjene događaju na jednom od planova jezičnog znaka pretpostavka je da ne dolazi do izmjena na drugome od njih, no ima i takvih figura gdje se specifičnosti realiziraju na obama planovima, dakle u cjelini jezičnog znaka: i kod njih bi se mogla razlikovati razina jednostavnih znakova od nivoa kompleksnih znakova. Ponekad se strukturalne osobitosti u konstrukciji figura mogu očitati tek unutar jezičnog konteksta koji nadilazi granicu rečenice, na razini cjeline diskursa, a katkada nije dovoljan nikakav jezični kontekst da bismo opisali specifičnost figure, već se moramo pozvati na izvanjezične elemente koji su na razne načine uključeni u akt iskazivanja: ovu ćemo razinu nazvati razinom iskazivanja. U svim figurama koje ovise bilo o jezičnom bilo o izvanjezičnom kontekstu, specifičnosti zahvaćaju i plan izraza i plan sadržaja jezičnih znakova. Prvi skup kriterija klasifikacije, prema tome, određuje da li se neka vrsta figura ili tropa ostvaruje na planu jezičnog izraza, na planu jezičnog sadržaja ili i na jednom i na drugom planu; da li je riječ o jednostavnim ili o kompleksnim jezičnim znakovima; te da li figura zavisi o jezičnom ili izvanjezičnom kontekstu. Za ljubitelje binarističkih formalizacija (u modelu) ovaj se skup kriterija može prikazati i tablicom:

Jezična razina	Kriterij				Naziv
	Izraz	Sadržaj	Jednostavni znak	Jezični kontekst	
14 1) Fonološka	+	-	0	0	Fonološke figure
2) Morfološka	+	-	+	0	Morfološke figure
3) Sintaktička	+	-	-	0	Sintaktičke figure
4) Semantička jednostavnog znaka	-	+	+	0	Tropi
5) Semantička složenog znaka	-	+	-	0	Semantičke figure
6) Cjeline jednostavnog znaka	+	+	+	0	Figure jezičnog znaka
7) Cjeline složenog znaka	+	+	-	0	Figure konstrukcije
8) Diskursa	+	+	-	+	Figure diskursa
9) Iskazivanja	+	+	-	-	Pragmatičke figure

Oznaka 0 znači da je ta vrsta figura indiferentna prema navedenom kriteriju, oznaka + u trećem stupcu simbolizira, dakako, kompleksne znakove, a ista oznaka u četvrtom stupcu govori o tome da te figure ovise o izvanjezičnom kontekstu; na-

lingvistička semantika o tom nivou danas još uvijek premalo zna, pa mi se čini operativnijim na planu sadržaja zadržati distinkciju jedino između jednostavnih i kompleksnih znakova.

pokon, predloženi nazivi nemaju terminološke pretenzije, već bi trebalo samo da olakšaju kasnije spominjanje u ovom tekstu neke od tako definiranih kategorija stilskih „ukrasa“.

Budući da specifičnost, „neuobičajenost“ svake figure proizlazi iz primjene nekog postupka (na planu izraza, na planu sadržaja, u cjelini znaka, u jezičnom ili izvanjezičnom kontekstu), drugi skup kriterija za razvrstavanje figura i tropa mogli bi predstavljati upravo ti postupci. Vidjeli smo već da su antički teoreričari razlikovali četiri takva postupka: *adiectio* (dodavanje), *detractio* (dokidanje), *transmutatio* (metateza ili izmjena položaja) i *immutatio* (antiteza ili zamjena). Nema pravog razloga da ne zadržimo upravo ove četiri kategorije i proširimo ih jedino specifičnim oblikom dodavanja – ponavljanjem. Tako će se *dodavanje* sastojati od proširenja uobičajene pojave nekim novim elementom, *ponavljanje* od višestrukog dodavanja jednog te istog elementa, *dokidanje* od uklanjanja nekog elementa, *metateza* od izmjene uobičajenog položaja elementa, a *antiteza* od zamjene jednog elementa drugim, najčešće takvim koji mu je po nekom kriteriju suprotan.

Dakako, ne mogu se svi ovi postupci primjenjivati na svim jezičnim razinama. Tako, kad je riječ o planu izraza jednostavnih jezičnih znakova (dakle, o morfološkim figurama) dodavanje, dokidanje, metateza ili antiteza ne mogu biti morfološki nego samo fonološki postupci, a pitanje je uolikoj mjeri postoji (ili se bar primjenjuje) fonološka antiteza. Zatim, nije sigurno ne moraju li dodavanja i antiteze u sintaktičkim figurama biti uvijek praćeni adekvatnim semantičkim postupcima, pa se tako prelazi na razinu cjeline znaka: isto to vrijedi i za antitezu u semantičkim figurama. Kod tropa, kao i uopće kod jednostavnih znakova, teško je zamisliti bilo kakvo pravo dodavanje, jer se na taj način odmah dobiva složeni znak, a cjelina jednostavnog znaka ne dopušta ni dokidanje (jer bi ono dokinulo njegov znakovni karakter) ni metatezu (jer bi ga do nerazpoznatljivosti izmijenila). U figurama konstrukcije i diskursa, te u pragmatičkim figurama teoretski su ovi postupci, čini mi se, mogući. Treba, napokon, napomenuti da je metateza prividno različitog karaktera na planu izraza i na planu sadržaja: izmjena položaja elemenata izraza neposredno je uočljiva u ostvarenoj jezičnoj strukturi (*in praesentia*), a izmjena položaja na planu sadržaja većinom se događa na paradigmatškoj osi *in absentia*. Osim toga, govoriti o neuvjetovanosti kontekstom i nezavisnosti plana izraza od plana sadržaja, i obrnuto, može se samo u okviru modela (osim, eventualno, kod fonoloških i morfoloških figura), jer se u njemu kao distinktivna obilježja ističu ona realna svojstva koja su dominantna ali nikada nisu i apsolutna. Mogućnost primjene nekog od ovih procesa na pojedinu vrstu figura, kao skup kriterija klasifikacije, također se prikazuje tablicom:

	Dodavanje	Ponavljanje	Dokidanje	Metateza	Antiteza
Fonološke figure	+	+	+	+	+ (?)
Mofrološke figure	—	+	—	—	—
Sintaktičke figure	+ (?)	+	+	+	— (?)
Tropi	—	+	+	+	+
Semantičke figure	+	+	—	+	— (?)
Figure jezičnog znaka	—	+	—	—	+
Figure konstrukcije	+	+	+	+	+
Figure diskursa	+	+	+	+	+
Pragmatičke figure	+	+	+	+	+

Upitnik uz znak + ili — označava da nije sigurno može li tako konstruirana figura postojati.

Preostaje još da se ova tablica „popuni“ konkretnim figurama i tropima, te da se, tamo gdje je to potrebno, uvedu i posebni kriteriji potpodjela u pojedinim grupama.¹⁰⁴

16

Od fonoloških figura dodavanjem nastaju *proteza* (68), *epenteza* (69) i *paragoga* (70), dokidanjem *afereza* (71), *sinkopa* (72) i *apokopa* (73), a ponavljanjem anorganska *paronomazija* (18), njoj slična *paromeoza* (34.5), te *aliteracija* (34.6), *homoteleton* (34.7) i *asonancija* (66). Sve se te figure, osim asonancije i moderno definirane *aliteracije* (67)¹⁰⁵, međusobno razlikuju prema kriteriju položaja: promjene se događaju ili na početku (*proteza*, *afereza*, *aliteracija*) ili u sredini (*epenteza*, *sinkopa*) ili na kraju riječi (*paragoga*, *apokopa*, *homoteleton*) ili, napokon, na više položaja (*paronomazija* i *paromeoza*).

Isti kriterij vrijedi i za razvrstavanje morfoloških figura koje nastaju samo ponavljanjem: kao što se kod fonoloških figura položaj promjene promatra na višoj razini riječi, tako se specifičnosti morfoloških figura opisuju s obzirom na nivo sintagme ili rečenice. Tako je *anafora* (15) ponavljanje riječi na početku dviju sintagmi, *epifora* (16) na njihovu kraju, *simploka* (17) njihova kombinacija; *anadiploza* (12) ponavljanje na kraju prve sintagme i početku druge, *klimaks* (13) višestruka anadiploza, a *prosapodoza* (14) ponavljanje na početku i kraju iste sintagme, dok je *epanalepsa* (11) udvajanje bilo na kojem mjestu iskaza. Dok se ove morfološke figure

¹⁰⁴ Razvrstavajući figure i trope, navodit ću samo one koje su pobrojene u drugom odjeljku ovog teksta, i to definirane onako kako je to tamo učinjeno: uz svaki stilski „ukras“ u zagradi se nalazi broj iz popisa kako bi čitalac lakše pronašao njegovo određenje. Ako se ove iste figure drugačije definiraju, njihovo se mjesto u klasifikaciji, dakako, može promijeniti. Vjerujem da bi ta klasifikacija obuhvatila i druge, ovdje neobrađene figure i trope.

¹⁰⁵ Kod ovih dviju figura kriterij bi bio fonetski materijal u kojem se plan izraza ostvaruje.

odnose zapravo na riječ u cjelini (pa i na kraće čvršće povezane sintagme – u tom bi se slučaju mogle već uvrstiti i u slijedeću grupu figura), malobrojnije su one koje operiraju sa samim morfovima (kao izrazima pojedinih morfema) i realiziraju se unutar strukture samih riječi: *poliptoton* (19) i *figura etymologica* (20) zasnivaju se na ponavljanju leksema, prvi u istoj ponovljenoj riječi, a druga u različitim ali etimološki povezanim riječima; napokon, *homeoptoton* (34.8) je zapravo iteracija gramatema.

Na sličan način nastaje i jedina **sintaktička figura** koja se među opisanima zasniva na ponavljanju: to je *polisindet* (15.1), koji bismo mogli uvrstiti i među morfološke figure, no za nj je karakteristično upravo ponavljanje sintaktički relevantnog morfema. Suprotan mu je *asindet* (30), nastao dokidanjem sintaktički bitnih gramatema, kao i *elipsa* (28), kod koje se obavezno dokida i jedan ili više bitnih leksičkih morfema. U ovoj grupi metatezom se stvaraju: *anastrofa* (31), gdje riječi jednostavno uzajamno mijenjaju položaj, *hiperbaton* (32), kod kojeg do izmjene položaja dolazi umetanjem jedne riječi, njihova kombinacija – *sinhiza* (33) i *parenteza* (54), za koju je karakteristična promjena položaja umetanjem cijele (najčešće rečenično strukturirane) sintagme.

Kod **tropa** najčešći je postupak semantičke metateze: u *perifrazi* (1) sadržaj pojedinačnog znaka iskazan je semantički ekvivalentnom sintagmom na planu izraza; u *sinegdohi* (2) jedan je plan sadržaja zamijenjen drugim, većim ili manjim po opsegu, a na planu izraza operira se riječima; *antonomazija* (3) je perifraza ili sinegdoha primijenjena na vlastita imena; *litota* (4) je također vrsta perifraze koja sadržava semantičku negaciju, a ovamo pripadaju i *adinaton* (74) i *eufemizam* (75). I *metonomija* (7) i *metafora* (8) nastaju semantičkom metatezom, no ne unutar jednog nego između dvaju planova sadržaja: kod metonimije oni su direktno međusobno povezani, a kod metafore indirektno.¹⁰⁶ *Metalepsa* (10) je također neka vrsta rezultata metateze, no s „neadekvatnim“ rezultatom na planu izraza. U krajnjoj konsekvenciji i *ironija* (9) kao trop, sa svojim pojačanim oblicima *sarkazmom* (77) i *asteizmom* (78), mogla bi se uvrstiti među trope građene semantičkom metatezom, jer se jedan sadržaj zamjenjuje sebi sebi suprotnim planom sadržaja, no zbog te suprotnosti na kojoj se promjena zasniva, ironija bi isto tako mogla biti i jedini predstavnik tropa postalog antitezom. Semantičko ponavljanje se nalazi u osnovi *sinonimije* (21), a za *emfazu* (4) je karakteristično dokidanje određenih elemenata na planu sadržaja pojedinog znaka zbog kojeg su preostali elementi jače istaknuti.

Kod **semantičkih figura**, dakle onih u kojima promjene zahvaćaju plan sadržaja kompleksnih znakova, na sličan način kao i emfaza stvara se i *hiperbola* (6), dokidanjem jednih elemenata i isticanjem drugih, no to je isticanje moguće samo u ši-

¹⁰⁶ Procesi nastajanja metafore i metonimije i razlike među ovim dvama tropima zacijelo bi se bolje mogli opisati na razini nižoj od semantema, dakle na razini konstitutivnih elemenata plana sadržaja – semova. To možda vrijedi i za sve ovdje nabrojene trope.

rem semantičkom kontekstu. Dodavanje je karakteristično za *epitet* (27), kojim se opseg plana sadržaja složenog znaka sužuje, za *perifrazu misli* (57), kod koje taj opseg ostaje nepromijenjen, i za *hiperbolu misli* (58), kod koje se on širi. Ponavljanje plana sadržaja postupak je kojim se dobiva *definicija* (39). *Sinekioza* (40) i s njom usko povezane *paradijastola* (41) i *epitimeza* (43), sadržavaju u sebi metatezu u kojoj se unutar kompleksnog znaka jedan plan sadržaja zamjenjuje drugim, „ispravljenim”. Napokon, *oksimoron* (42.2), u kojem se u složeni znak udružuju dva međusobno suprotstavljena plana sadržaja, mogao bi biti primjer za antitezu u semantičkim figurama.

Neke figure (jednostavnog) jezičnog znaka produkt su ponavljanja: kod *homonimije* (22) ponavlja se jednak plan izraza, ali je bitno da plan sadržaja bude različit, a njeni su zapravo specifični oblici emfatična *dijafora* (23.1) i *anaklaza* (23.2), kod kojih ista riječ, dakako s identičnim planom izraza, ponovljena zadobiva izmijenjen sadržaj. Antitetičko suprotstavljanje karakteristično je za *antitezu* (44) riječi, kod koje je najvažnija semantička suprotnost, i *hijizam* (45), gdje tu suprotnost prati i sintaktički „antiparalelizam”.

Među figurama konstrukcije, koje zahvaćaju i izraz i sadržaj kompleksnih znakova, mnoge nastaju dodavanjem: za *sinatrezam* (24) i srodne, *epimerizam* (25), *hendijadoin* (25.1) i *dijerezu* (26), karakteristično je semantičko dodavanje koje sintaksa „normalno” prati, a za *interpretaciju* (34.1), *hipozeuksu* (34.2), *adjunkciju* (34.3) i *disjunkciju* (34.4), kao podvrste *izokolona* (34), bitno je da je semantički „dodatak” izražen različitim vrstama sintaktičkog paralelizma. Dokidanjem sintaktičkog i semantičkog elementa u kompleksnom znaku nastaje *zeugma* (29), a kod *silepse* (29.1) pri tome dolazi i do kršenja semantičkih pravila. *Histeron-proteron* (53) produkt je i sintaktičke i semantičke metateze; možda bi se na sličan način mogla opisati i *prosapodoza* (55). Suprotstavljanjem dviju rečenica-dijelova dobiva se *antiteza* (44) rečenica i njena podvrsta *dilema* (44.1), kao i više puta ponovljene antiteze — *sinakriza* (44.3) i *epanoda* (44.4), dok je *antimetabola* (45.1) antitetičko postavljanje sintagmi u obliku hijazma.

Kod figura diskursa, koje nadilaze granicu rečenice i zahtijevaju za svoje razumijevanje poznavanje šireg jezičnog konteksta, postupak semantičkog dodavanja primijenjen je u *hipotipozi* (36) i *epifrazi* (38), a u *epimoni* (35) se sadržaj jedne rečenice ponavlja u drugoj. Dokidanjem inače potrebnih dijelova diskursa nastaje *entimem* (37), koji je zapravo jedan oblik *brahilogije* (40); naglasak na semantičkom dokidanju nalazi se u *epitrohazmu* (50) i *paralipsi* (51), a na sintaktičkom dokidanju u *aposiopezi* (52). Za *parabolu* (47) i njoj blisku *paradigmu* (48) moglo bi se reći da su stvorene metatezom, jer tu jedan diskurs zamjenjuje drugi. Antiteza unutar diskursa, iskazana kao zamišljena promjena njegova nosioca — govornika, javlja se u *sermocinaciji* (61) i — pojačano — u njezinim podvrstama: *dijalogu* (61.1), *dijalogizmu* (61.2) i *egzetazmu* (61.3).

I napokon, u pragmatičnim se figurama, prema njihovoj definiciji, ne raspoznaju nikakve promjene u strukturi jezičnih znakova u odnosu prema uobičajenoj upo-

trebi, pa se procesi dodavanja, ponavljanja, dokidanja, metateze i antiteze ne mogu ni primjenjivati na te strukture. Kako se ove figure razaznaju po specifičnom odnosu prema izvanjezičnom univerzumu i zavise o izvanjezičnom kontekstu, i kako možemo zamisliti da se relacija znaka i njime označenog fenomena projicira kroz čovjekovo iskustvo o svijetu (i jeziku), pokušat ćemo postupke kojima te figure nastaju prikazati kao djelovanja na slušaočeovo iskustvo. Da bismo pojednostavili opis, svu ćemo raznolikost iskustva svesti na dvije shematski prikazane kategorije poznatog i nepoznatog. Tada bi se moglo reći da *aluzija* (56) postaje dodavanjem poznatog nepoznatom, a međusobno slični *sentencija* (46.1), *epifonem* (46.2) i *eksklamacija* (65) ponavljanjem poznatog, dok se u *retoričkom pitanju* (64) poznato (odgovor) dokida. U *alegoriji* (59) i *simbolu* (76) djeluje metateza kojom se jedno poznato zamjenjuje drugim, odabranim po posebnim kriterijima, a u *enigmi* (59.1) poznato je zamijenjeno nepoznatim. I *personifikacija* (59.2) bi se mogla uvrstiti u ovu podgrupu, no ona se zacijelo lako opisuje i kao semantička figura nestala metatezom. Specifičan se slučaj zamjene poznatog nepoznatim pojavljuje i u *apostrofi* (63). O izvanjezičnom kontekstu zavisna antiteza na sintagmatskoj osi postupak je kojim nastaje *aporija* (42), a paradigmataska antiteza u kojoj se poznato zamjenjuje svojom suprotnošću karakteristična je za *ironiju misli* (60) i *epitropu* (60.1), dok je u svim trima vrstama *paregbaze* (62) – *sinhorezi* (62.1), *licenciji* (62.2) i *komunikaciji* (62.3) – suprotstavljeno vlastito i tuđe poznato.¹⁰⁷

Prema tome, tablica je sada popunjena:¹⁰⁸

¹⁰⁷ Treba možda još jedanput naglasiti da ovakva deskripcija stilskih ukrasa uopće ne sadržava u sebi kriterij po kojem bi se razdvojile figure i tropi od solecizama: njihova bi klasifikacija u principu mogla biti jednaka. Da li je nešto greška ili ukras, određuje se samo na osnovi komunikacijskog (ili psihagogičkog, u antičkim teorijama) efekta, koji ovdje nije bio uključen u razmatranje.

¹⁰⁸ Neka bi se prazna mjesta u tablici mogla lako ispuniti. Fonološka metateza teoretski je zamisliva i kao stilski postupak, a iskaz koji bi se zasnivao na suprotstavljanju, na primjer, zvučnih i bezvučnih konsonanata nastao bi fonološkom antitezom. Među figurama konstrukcije tautologija je produkt ponavljanja.

	Dodavanje	Ponavljanje	Dokidanje	Metateza	Antiteza
Fono- loške figure	proteza epenteza paragoga	paronomazija paromeoza aliteracija homoteleuton asonancija	afereza sinkopa apokopa		
Morfo- loške figure	—	anafora epifora simploka anadiploza klimaks prosapodoza epanalepsa poliptoton figura etymologica homeoptoton	—	—	—
Sintak- tičke figure		polisindet	asindet elipsa	anastrofa hiperbaton sinhiza parenteza	—
Tropi	—	sinonimija	emfaza	perifraza sinegdoha antonomazija litota adinaton eufemizam metonimija metafora metalepsa	ironija sarkazam asteizam
Seman- tičke figure	epitet perifraza misli hiperbola misli	definicija	hiperbola	sinekioza paradijastola epitimeza	oksimoron
Figure znaka	—	homonimija dijafora anaklaza	—	—	antiteza riječi hijazam
Figure kon- struk- cije	sinatrezam epimerizam hendijadioin dijereza izokolon interpretacija hipozeuksa adjunkcija disjunkcija		zeugma silepsa	histeron- -proteron prosapodoza	antiteza rečenice dilema sinkriza epanoda antimetabola
Figure diskursa	hipotipoza epifora	epimona	entimem brahilogija epitrohazam paralipsa aposiopeza	parabola paradigma	sermocinacija dijalog dijalogizam egzetazam
Prag- matičke figure	aluzija	sentencija epifonem eksklamacija	retoričko pitanje	alegorija simbol enigma personifikacija apostrofa	aporija ironija misli epitropa paregbaza sinhoreza licencija komunikacija

VI ZAKLJUČAK

Ako je učenje o figurama i tropima danas više-manje mrtvo, same figure i tropi i te kako su živi ne samo u literarnim tekstovima nego i u svakodnevnom govoru.¹⁰⁹ Zbog toga lingvistika ne bi smjela, bez doista valjana razloga, odustati od njihova opisivanja, i čini mi se da nije teško dokazati — pa makar i argumentacijom potpuno drugačijom od one koja je iznijeta u ovom radu — da antička retorička teorija u tome može uvelike pomoći današnjoj lingvistici.

No premda sam uvjeren u to da bavljenje figurama i tropima ima smisla i samo za sebe, mislim da je ova komparacija jednog relativno malog segmenta antičke i suvremene teorije jezika bar implicitno pokazala da uočeni problemi daleko nadilaze granice stilskih ukrasa i sredstava. Naime, mnoge se figure zasnivaju na različitim, često međusobno interferentnim, fonološkim, morfološkim, sintaktičkim ili semantičkim postupcima, od kojih neki u suvremenoj lingvistici nisu nikako opisani. Posebno kad se radi o pojavama na planu sadržaja i o njihovu odnosu prema planu izraza jezičnih znakova, antička teorija govorništva detaljno opisuje procese i promjene koje bi i tako nedovoljno razvijenoj modernoj semantici morale biti izuzetno zanimljive. Drugi se dio figura, kao što smo vidjeli, temelji na odnosu jezika i njime označenih fenomena, a ako tome pridodamo i izričitu tvrdnju drevnih teoretičara da se stilsko sredstvo smije promatrati jedino kroz prizmu efekta na slušaoca — ove dvije činjenice ukazuju na to da antička retorika nije samo „prehistorijska“ antipacija suvremenih pragmalingvističkih, psiholingvističkih ili sociolingvističkih tendencija, već da im može poslužiti i kao direktan izvor vrlo plodonosne inspiracije.

21

Ili, promatrano još u širem kontekstu: ovaj mali retorički isječak produkt je goleme i veoma raznovrsne antičke teorije jezične djelatnosti, koju suvremena lingvistika ne poznaje i zapravo ne priznaje, a s kojom bi nesumnjivo ne samo mogla nego i morala ući u kreativan dijalog. Ovaj rad pokušaj je formuliranja jedne kratke replike u takvu virtualnom dijalogu.

Dubravko Škiljan

¹⁰⁹ Ako, kao trivijalan primjer, uzmemo naziv country-grupe *Plava trava zaborava*, u te se tri riječi pojavljuju u najmanju ruku parameoza kombinirana s homoteletonom na planu izraza, epitet u pridjevu *plava*, oksimoron u sintagmi *plava trava*, možda personifikacija u sintagmi *trava zaborava*, aluzija (s asocijacijom na pjesmu *Green, green grass...*), enigma i metafora u cjelini nazival